

راهکارها و موانع توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در بین دانش‌آموزان متوسطه‌ی شهرستان نهاوند

مهرداد هوشمند

کارشناس ارشد علوم اجتماعی

چکیده

در این پژوهش، که تحت عنوان «راهکارها و موانع توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در بین دانش‌آموزان متوسطه‌ی شهرستان نهاوند» انجام گرفته است، تلاش بر آن بوده که ضمن آشنایی با دیدگاه‌ها و نگرش‌های دانش‌آموزان نسبت به مطالعه و کتاب‌خوانی، موانع و محدودیت‌های موجود در این زمینه را شناسایی کنیم و راهکارهای گسترش و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی را بررسی نماییم.

همچنین تأثیر شرایط و عوامل اجتماعی، خانوادگی، مدرسه‌ای، کتابخانه‌ای و فردی را در گرایش و ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه و کتاب خوانی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم.

این پژوهش با روش پیمایشی (survey) انجام گرفته و برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها از پرسش‌نامه‌ی محقق ساخته با سؤالات بسته و باز استفاده شده است. در این پژوهش تعداد ۵۹۲۷ نفر از دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه و پیش‌دانشگاهی شهرستان نهاوند به صورت نمونه انتخاب و با شیوه‌ی نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای، نظرات و دیدگاه‌های آن‌ها مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها

مطالعه، کتاب‌خوانی، کتاب، دانش‌آموزان متوسطه، توسعه

مقدمه

یکی از معیارها و شاخص‌های رشد و توسعه‌یافتگی جوامع، میزان توجه و گرایش شهروندان به مطالعه و کتاب‌خوانی است و هر جامعه‌ای که بخواهد در مسیر پیشرفت و تعالی قرار گیرد باید برای این مؤلفه‌ی مهم و تأثیرگذار سرمایه‌گذاری اساسی انجام دهد.

«کتاب یکی از مهم‌ترین ابزارهای فرهنگی است که در طول قرون متمادی، همواره عامل مهمی در تضمین رشد و پویایی جوامع بشری بوده و با وجود رشد

روز افزون رسانه‌ها و ابزارهای پیشرفته دیگر، همچنان جایگاه خاص و یگانه خود را حفظ کرده است.

میزان توجه به مطالعه و کتاب خوانی، نشانگر رشد فرهنگی و ملی هر کشور است. امروزه تعداد کتاب‌ها و نشریات منتشر شده هر کشور در طول سال، هم‌چنین کتابخانه‌ها، کتاب‌خوان‌ها، نویسندگان، مترجمان و ناشران معیار اساسی توسعه یافتگی جوامع مورد استفاده تلقی می‌گردد. هم‌چنین بی‌توجهی به کتاب و کتاب خوانی یک بیماری فرهنگی و اجتماعی محسوب می‌شود که ناشی از فراگیر نشدن فرهنگ مطالعه و کتاب خوانی در بین اقشار گوناگون مردم یک جامعه است و می‌تواند در دراز مدت، ضربه‌های جبران ناپذیری بر پیکره‌ی فرهنگ کشور وارد کند» (کاربخش راوری: ۱۳۷۸، ۱۰).

«مطالعه جزء نیازهای اجتماعی انسان است. آدمی به وسیله‌ی مطالعه می‌تواند با اندیشه‌های دیگران رابطه برقرار کند و از دستاوردهای علمی و ادبی دیگران بهره‌مند شود. مطالعه‌ی کتاب و کتاب‌خوانی، نیاز روانی را ارضا می‌کند و در کنار کمک به رشد شناخت، جنبه‌های عاطفی و اجتماعی انسان را نیز صیقل می‌دهد» (سیف: ۱۳۷۶).

با توجه به اهمیت و ضرورت مطالعه در بین مردم، گسترش آن توسط سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان فرهنگی الزامی است و نباید کتاب وسیله‌ای جهت گذران اوقات فراغت تلقی شود، بلکه در واقع ابزار فرهنگی و زیربنای توسعه‌ی کشور است.

بدون تردید، رشد و تعالی جامعه، تا حدّ زیادی به میزان آگاهی افراد از علوم، فنون و موضوعات مختلف بستگی دارد. لذا افزایش آگاهی کودکان و نوجوانان و

دانش‌آموزان در این زمینه می‌تواند موجبات پرورش استعدادها و خلاقیت‌های آنان را فراهم نماید و آن‌ها را برای پذیرش نقش‌های مختلف در جامعه آماده کند و از این طریق مسیرهای توسعه را هموارتر سازد.

بیان مسئله

یکی از شاخص‌های توسعه یافتگی جوامع، میزان و گسترش فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در بین افراد جامعه است، بنابراین فراهم نمودن بستر لازم جهت رشد و گسترش مطالعه و تقویت نگرش‌های علمی در بین شهروندان لازمه‌ی توسعه‌ی فرهنگی به شمار می‌آید.

«توسعه‌ی فرهنگی، که زیربنای توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی است، به اسباب و لوازم خاصی نیازمند است. از جمله می‌توان به فراهم آوردن امکانات مادی و معنوی گسترش کتاب و کتابخوانی، به مثابه‌ی کلید اصلی دستیابی به توسعه‌ی فرهنگی، اشاره کرد. دولت، به منزله‌ی سیاست‌گذار و سرمایه‌گذار، باید به این امر توجه بیشتری داشته باشد، زیرا بدون توسعه‌ی فرهنگی، که مقدم بر توسعه‌ی سایر بخش‌هاست، زیربنای مستحکمی را فراهم نیاورده است و توسعه‌ی فرهنگی باید مادر و منشأ هر برنامه‌ریزی همه‌جانبه‌نگری انگاشته شود» (عظیمی: ۱۳۷۱، مقدمه).

«آگاهی در بنیادی‌ترین و پایدارترین صورت از طریق کتاب و کتابت به دست می‌آید. شکوفایی استعدادها و بارور شدن اندیشه‌ها نیز بر همین مرکب سوارند. باید باور کنیم که راه اصلی و پایدار توسعه از وادی فرهنگ می‌گذرد و کتابت نقش تعیین‌کننده‌ای در این وادی دارند. به بیان دیگر، بدون نظام آموزشی کارآمد و

مراکز تحقیقاتی مفید و مراکز آموزش عالی کارساز و رونق بازار کتاب و کتابت و تألیف و ترجمه به توسعه و پیشرفت واقعی دست نمی‌یابیم.

توسعه‌ی علمی و آموزشی را فقط با تکیه بر عوامل بنیادین سازنده‌ی آن می‌توان به دست آورد و بی‌هیچ اغراقی، توسعه‌ی کتاب و کتاب‌خوانی در رأس آن قرار دارد» (اکبری: ۱۳۷۳، ۱۹).

با توجه به آن که دانش‌آموزان بخش عظیمی از افراد جامعه هستند، تلاش در جهت تعمیق و گسترش فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی و تقویت بینش و نگرش علمی آن‌ها یک ضرورت اساسی است. هر قدر میزان فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در بین دانش‌آموزان توسعه و گسترش یابد و جایگاه واقعی خود را در مدارس و نظام آموزشی بیشتر بیابد، آموزش و پرورش بهتر به اهداف خود نائل می‌شود.

گاردینر (۲۰۰۱) پژوهشی با عنوان «ده دقیقه در روز برای مطالعه‌ی آزاد» در یکی از مدارس ایالات متحده‌ی امریکا انجام داد. او که خود معلم درس زبان انگلیسی است، پژوهش خود را بر روی دانش‌آموزان یکی از کلاس‌های این درس صورت داد. وی در این تحقیق استنباط کرد دانش‌آموزانی که اغلب مطالعه‌ی آزاد دارند، از سطح سواد بیشتری برخوردارند و در این گونه کلاس‌ها نمرات خوبی کسب می‌کنند.

یافته‌های این تحقیق نشان داد که اگر به دانش‌آموزان در پایان درس وقتی برای مطالعه داده شود، این کار انگیزه‌ی مطالعه را در آن‌ها افزایش می‌دهد، به گونه‌ای که به جای به انتظار نشستن برای صدای زنگ کلاس، غرق در مطالعه می‌شوند، به علاوه، تحقیقات انجام شده در این زمینه نشان می‌دهد افرادی که در دوره‌ی پیش از

دبستان به مطالعه علاقه‌مند می‌شوند، نه تنها از عادات کاری، توسعه‌ی روحی و اجتماعی، ساختار زبان و عملکرد تحصیلی مناسب برخوردار می‌شوند، بلکه در آزمون‌های معیار مربوط به قرائت (مطالعه) نمرات خوبی کسب می‌کنند. هم‌چنین نگرش دانش‌آموزان نسبت به مطالعه بهبود می‌یابد و میزان درک مطلب و دایره‌ی لغات آن‌ها توسعه پیدا می‌کند (آقایی: ۱۳۸۸، ۲۱).

لذا با توجه به اهمیت و نقش کلیدی مطالعه و کتاب‌خوانی در توسعه‌ی جوامع، هر گونه کم‌توجهی به این موضوع، توسعه و تعالی جامعه را با موانع جدی مواجه خواهد ساخت. پدیده‌ی فقر مطالعه و کتاب‌خوانی از جمله معضلات و مشکلاتی است که در اکثر کشورها و شهرستان‌های در حال توسعه، از جمله در شهرستان نهاوند وجود دارد و این امر می‌تواند در دراز مدت تأثیرات زیانباری برای این جوامع به حساب آید.

این شهرستان با وجود داشتن پیشینه‌ی فرهنگی بسیار غنی و با تأکید دین مبین اسلام بر امر مطالعه، به این موضوع کمتر پرداخته است، به طوری که دانش‌آموزان و دانشجویان آن بیشتر اوقات فراغت خود را به سرگرمی‌ها صرف می‌کنند و به مطالعه و کتاب‌خوانی کمتر توجه دارند.

در این پژوهش، درصدد هستیم ضمن آشنایی با دیدگاه‌ها و نظرات دانش‌آموزان متوسطه‌ی نظری این شهرستان به مطالعه و کتاب‌خوانی، عوامل تأثیرگذار بر مطالعه و موانع موجود در این زمینه را شناسایی کنیم و به این سؤال اساسی و اصلی پژوهش پاسخ دهیم که راهکارها و موانع توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در بین دانش‌آموزان متوسطه و پیش‌دانشگاهی شهرستان نهاوند کدام‌اند؟ هم‌چنین

بررسی کنیم عوامل اجتماعی، خانوادگی، مدرسه‌ای، کتابخانه‌ای و فردی در گرایش و ترغیب دانش‌آموزان متوسطه و پیش‌دانشگاهی به مطالعه و کتاب‌خوانی چه تأثیری دارند؟

اهداف پژوهش

الف) هدف کلی

راهکارها و موانع توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در بین دانش‌آموزان متوسطه و پیش‌دانشگاهی شهرستان نهاوند

ب) اهداف جزئی

- ۱- شناسایی عوامل تأثیرگذار بر گسترش فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- ۲- شناسایی موانع و محدودیت‌های توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- ۳- شناسایی عوامل اجتماعی مؤثر بر ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- ۴- شناسایی عوامل خانوادگی مؤثر بر گرایش دانش‌آموزان به مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- ۵- شناسایی عوامل مدرسه‌ای مؤثر بر ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- ۶- شناسایی عوامل کتاب‌خوانی مؤثر بر ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- ۷- شناسایی عوامل فردی مؤثر بر توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- ۸- ارائه‌ی راهکارهای لازم جهت توسعه‌ی فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی.

ضرورت اجرای تحقیق یا اهمیت موضوع

امروزه کتاب، رایج‌ترین محصول فرهنگی در جوامع مختلف و یکی از شاخص‌های اصلی توسعه محسوب می‌شود، زیرا مطالعه و کسب علم و دانش، زیربنا و زمینه ساز توسعه و پیشرفت کشور و راه‌گشای بهروزی و سعادت‌مندی جامعه و انسان‌هاست. از نگاهی دیگر، کتاب و کتابخوانی آینه‌ی تمام‌نمای رشد و تعالی هر جامعه‌ای است و جامعه‌ای که خواهان پیشرفت و توسعه است، باید برای مطالعه و کتابخوانی، که یک مؤلفه‌ی مهم و تعیین‌کننده است، ارج و اعتبار شایسته‌ای قائل شود.

«اگر می‌خواهیم در زمینه‌ی رشد و توسعه‌ی همه‌جانبه‌ی کشور اقدامات اصولی و مؤثری صورت دهیم؛ اگر می‌خواهیم دانش‌آموزان و دیگر افراد جامعه در برابر مسائل و معضلات جامعه و جهان از سطحی‌نگری به سمت همه‌جانبه‌نگری و تفکر منطقی متمایل شوند و اگر می‌خواهیم سهمی در پیشرفت مادی و معنوی جهانی داشته باشیم، قطعاً یکی از راه‌های دسترسی به این اهداف، پرداختن به مقوله‌ی علم، افزایش آگاهی علمی جامعه و از آن مهم‌تر ارتقای کیفیت بینش علمی و فهم امور در دانش‌آموزان از طریق اصلاح دیدگاه‌ها و نیز شیوه‌های یادگیری و آموزش است» (ابراهیم‌زاده: ۱۳۸۲، ۴۴).

«راهبرد توسعه‌ی انسانی، که آخرین تجربه‌ی انسان معاصر در باب الگوی مناسب نوسازی و پیشرفت اجتماعی است، افزایش آگاهی و شعور اجتماعی را یکی از اهداف خود قرار داده و کتاب و کتابخوانی را به‌منزله‌ی مکانیسم مؤثر و اطمینان‌آوری در این جهت، مورد تأکید قرار داده است. بنابراین سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کلان کشور باید با ایمان به این مبانی، مکانیسم‌ها و روش‌های کاربردی‌تری را

طراحی کنند تا دست‌یابی به این امر مهم و استراتژیک را تحقق عملی بخشند و به این امر توجه نمایند که سواد آموزی، کتاب و کتاب‌خوانی کلید اصلی موفقیت هر برنامه ریزی کلان اجتماعی است. بنابراین دست‌یابی به اهداف توسعه‌ی اجتماعی ممکن نیست مگر به تحقق لوازم آن، که کتاب و مطالعه و کتاب‌خوانی یکی از مهم‌ترین لوازم هر توسعه پایدار است» (اکبری: ۱۳۷۳، ۱۹).

از آنجا که ما وارث دینی هستیم که معجزه‌ی آن کتاب است، وظیفه دینی و ملی ما ایجاب می‌کند که برای کتاب و کتاب‌خوانی ارج و اعتبار شایانی قائل شویم و به صورت مستمر و پی‌گیر، گسترش این موضوع را مد نظر داشته باشیم. و این واقعیت را بپذیریم که اگر می‌خواهیم روحیه‌ی پرسشگری و پژوهشگری در بین دانش‌آموزان تقویت شود و فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در بین آن‌ها درونی و نهادینه شود، ضرورت دارد نگاه مردم و مسئولان و برنامه‌ریزان به مطالعه و کتاب تغییر یابد و از آن نه به صورت وسیله‌ای جهت سرگرمی و پر کردن اوقات فراغت، بلکه به صورت پایه و بنیانی جهت هرگونه برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استفاده شود. بی‌شک، توجه به این مؤلفه‌ی مهم و سرمایه‌گذاری اساسی برای رشد و شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌های دانش‌آموزان، یکی از اولویت‌های مهم و بنیادین هر جامعه جهت تحقق توسعه‌ی پایدار است.

سؤالات تحقیق

۱- عوامل تأثیر گذار بر توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در بین

دانش‌آموزان متوسطه کدام اند؟

- ۲- موانع و محدودیت‌های توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در بین دانش‌آموزان متوسطه کدام‌اند؟
- ۳- عوامل اجتماعی مؤثر بر ترویج و گسترش فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در بین دانش‌آموزان متوسطه کدام‌اند؟
- ۴- عوامل خانوادگی چه تأثیری بر ترویج و گسترش فرهنگ مطالعه و کتابخوانی دارد؟
- ۵- عوامل مدرسه‌ای مؤثر بر توسعه و گسترش فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در بین دانش‌آموزان کدام‌اند؟
- ۶- عوامل کتابخانه‌ای چه تأثیری بر ترغیب دانش‌آموزان متوسطه به مطالعه و کتابخوانی دارد؟
- ۷- عوامل فردی چه تأثیری بر توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی دارد؟
- ۸- راهکارها و پیشنهادهای عملی جهت توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در بین دانش‌آموزان متوسطه کدام‌اند؟

روش شناسی (متدولوژی) تحقیق

الف) روش تحقیق

برای انجام این پژوهش از روش پیمایشی (survey) و کتابخانه‌ای استفاده شده است.

ب) ابزار گرد آوری داده‌ها

در این پژوهش جهت جمع آوری اطلاعات از پرسش نامه‌ی محقق ساخته استفاده شده است. سؤالات پرسش‌نامه به صورت پنج درجه‌ای (بسیار زیاد، زیاد، متوسط، کم، بسیار کم) تنظیم گردیده و از سؤالات باز و تشریحی نیز استفاده شده است.

جهت آزمون مقدماتی، سؤالات پرسش‌نامه به صورت آزمایشی بین دانش‌آموزان متوسطه و پیش‌دانشگاهی شهرستان نهاوند توزیع و ضریب اعتبار آن‌ها نیز به روش «آلفای کرانباخ» برآورده شده است.

ج) جامعه‌ی آماری

جامعه‌ی آماری در این پژوهش کلیه‌ی دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه‌ی نظری و پیش‌دانشگاهی شهرستان نهاوند، در سال تحصیلی ۹۰-۸۹ در دبیرستان‌های شهرستان، به تعداد ۵۹۲۷ نفر است.

د) شیوه‌ی نمونه‌ی گیری و حجم نمونه

در این پژوهش برای انتخاب نمونه‌ی مورد نظر از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای استفاده شده است، به طوری که از کل جامعه‌ی آماری، تعداد ۱۴۰ دانش‌آموز متوسطه‌ی دبیرستان‌های شهرستان به صورت نمونه انتخاب و پرسش‌نامه بین آنان توزیع و نظرات آن‌ها گردآوری شده است.

ه) روش‌ها و تکنیک‌های آماری برای تجزیه و تحلیل داده‌ها

- آمار توصیفی: استفاده از جداول توزیع فراوانی و درصد گیری، ترسیم نمودار و تعیین میانگین

و) انواع متغیرهای تحقیق

- متغیرهای مستقل :

۱- عوامل و شرایط اجتماعی

- حمایت نشدن از مؤلفین و پدیدآورندگان کتاب‌ها؛
- گرانی کتاب‌ها؛
- نهادینه نشدن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- نبودن الگوی مناسب در زمینه‌ی کتاب‌خوانی؛
- وجود سرگرمی‌های دیگر ارتباطی (اینترنت، ماهواره، تلویزیون و...)
- پایین بودن جایگاه و منزلت علم و عالم در جامعه؛
- نبودن اطلاع‌رسانی و سایل ارتباط‌جمعی در زمینه‌ی اهمیت مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- نبودن برنامه‌ریزی مناسب برای اوقات فراغت جوانان.

۲- عوامل و شرایط خانوادگی

- پایین بودن سطح سواد والدین؛
- تشویق نشدن فرزندان به مطالعه از سوی والدین؛
- کمبود کتاب‌های غیر درسی در منزل؛
- کاهش قدرت خرید خانواده؛
- کم بها دادن والدین به مطالعه و کتاب‌خوانی.

۳- عوامل مدرسه‌ای

- حجم زیاد دروس و تکالیف؛
- نادرستی روش‌ها و برنامه‌ریزی‌های تحصیلی؛
- برگزار نشدن مسابقات علمی و آموزشی (حضور و غیر حضور)؛

- برگزار نشدن نمایشگاه‌های کتاب در مدارس و در سطح جامعه؛
- تشویق نشدن دانش‌آموزان اهل مطالعه و پژوهشگر در مدارس و جامعه؛
- بی‌توجهی نسبت به معلمان مؤلف و پژوهشگر و حمایت نکردن از آن‌ها؛
- نبود سالن مطالعه‌ی مناسب و مجهز در مدارس؛
- توجه زیاد دانش‌آموزان به کتاب‌های کنکوری و کمک آموزشی.

۴- عوامل کتابخانه‌ای

- مجهز نبودن کتابخانه‌های مدارس؛
- کمبود تعداد کتاب‌های علمی و تخصصی مناسب دانش‌آموزان؛
- کمبود تعداد کتابخانه‌ها در سطح جامعه و مدارس؛
- کمبود کتاب‌های به روز و جدید در مدارس؛
- به کار گرفته نشدن کتابدارهای متخصص در مدارس.

۵- عوامل فردی

- نداشتن علاقه و انگیزه برای مطالعه؛
- درک نکردن اهمیت مطالعه و کتاب‌خوانی؛
- ناآگاهی دانش‌آموزان نسبت به شیوه‌های صحیح مطالعه.

- متغیر وابسته:

توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی دانش‌آموزان متوسطه

تحقیقات انجام شده مرتبط با موضوع (پیشینه‌ی تحقیق)

۱- پژوهشی تحت عنوان «شناسایی و معرفی عوامل ترغیب کننده و بازدارنده‌ی مطالعه‌ی آزاد در دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه‌ی استان مازندران» توسط دکتر فریده عصاره و تقی گلچوبی، با هدف ارائه‌ی تصویری از وضعیت و میزان مطالعه‌ی آزاد دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه و بسط اطلاعات موجود در زمینه‌های عادت به کتاب‌خوانی و مطالعه‌ی آزاد در جامعه انجام شده است که برخی از نتایج و یافته‌های این پژوهش عبارت‌اند از:

- میزان مطالعه‌ی آزاد دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه در استان مازندران، حدود ۴۸ دقیقه در شبانه روز است.

- از نظر میزان مطالعه‌ی آزاد، بین دانش‌آموزان پسر و دانش‌آموزان دختر مورد مطالعه تفاوت وجود دارد.

- موضوعات مورد مطالعه‌ی اکثر دانش‌آموزان، داستان است و برای مطالعه‌ی کتب علمی تقاضای کمتری وجود دارد.

- دانش‌آموزانی که والدین آن‌ها تحصیلات بالاتری دارند، بیشتر به مطالعه می‌پردازند

- گرانی کتاب اولین و مهم‌ترین عامل بازدارنده‌ی مطالعه‌ی آزاد، از سوی دانش‌آموزان مورد مطالعه اعلام شده است.

- تشویق فرزندان به مطالعه توسط والدین، مؤثرترین عامل ترغیب کننده‌ی مطالعه‌ی آزاد قلمداد شده است.

۲- پژوهشی تحت عنوان «بررسی نوع و میزان مطالعات غیر درسی دانش‌آموزان

دوره‌ی متوسطه و شناسایی عوامل مؤثر بر آن از نظر دانش‌آموزان در شهرستان شهرضا، در سال ۱۳۸۰ توسط فاضلی انجام گرفته است و برخی از نتایج و یافته‌های آن که در مجله پیوند درج شده، عبارت‌اند از:

- بیشترین گرایش موضوعی دانش‌آموزان، موضوعات ادبی (رمان، داستان، شعر و ادبیات) بوده است.

- بین موضوعات مطالعه‌ی غیردرسی دانش‌آموزان دختر و پسر تفاوت معناداری وجود داشت.

- حجم زیاد دروس، گرانی کتاب، نداشتن علاقه و انگیزه، از جمله عواملی بوده‌اند که بیش از بقیه در کاهش میزان مطالعه‌ی غیردرسی دانش‌آموزان تأثیر گذار بوده است.

۳- پژوهشی تحت عنوان «بررسی وضعیت مطالعه‌ی غیردرسی دانش‌آموزان کشور» توسط علی زرافشان در سال ۱۳۷۲ انجام گرفته است و برخی از نتایج و یافته‌های این پژوهش عبارت‌اند از:

- ۹۹ درصد از دانش‌آموزان دبستانی به کتاب خوانی علاقه دارند و میزان آن در مورد دانش‌آموزان راهنمایی و دبیرستان تا ۹۵ درصد کاهش می‌یابد. امکان دارد این کاهش ناشی از سبب ضعف نظام آموزشی در تقویت علاقه به کتاب‌خوانی کودکان باشد.

- از بین دانش‌آموزان، ۷۳ درصد در خانه، ۱۵ درصد در مدرسه، ۴ درصد در کتابخانه‌ی مسجد، ۶ درصد در کتابخانه‌ی کانون پرورش فکری و ۲ درصد در کتابخانه‌ی عمومی به مطالعه می‌پرداختند.

- بر اساس یافته‌های تحقیق، مشخص شد به سبب حجم زیاد دروس و تکالیف، محدود بودن دانش‌آموزان به چارچوب کتاب‌های درسی و جوّ فرهنگی حاکم بر جامعه مبنی بر ترجیح مطالعه‌ی درسی، نقش مدارس در ایجاد عادت به مطالعه منفی ارزیابی شده است.

- رادیو و تلویزیون نیز بسیاری از وقت دانش‌آموزان را به خود اختصاص می‌دهند و مانعی بر سر راه مطالعه‌ی دانش‌آموزان به شمار می‌آیند.

۴- پژوهشی تحت‌عنوان «بررسی وضعیت کتابخانه‌های دانشگاهی، آموزشگاهی، تخصصی، عمومی، مساجد و خصوصی استان اردبیل» توسط دکتر غفور امانی انجام گرفته است، که برخی از نتایج و یافته‌های آن عبارت‌اند از:

- اکثر این کتابخانه‌ها به تهیه‌ی فهرست برگه و برگه دان، که دسترسی مراجعین را به کتاب مورد نظر خویش تسهیل می‌کند، اقدام نکرده‌اند.

- اهمیت کتابخانه‌ها و به تبع آن مطالعه، نه تنها برای مردم بلکه برای مسئولین منطقه نیز، معلوم و آشکار نشده و جایگاه خود را در جامعه پیدا نکرده است.

- بسیاری از مراجعین به کتابخانه‌ها، طرز یافتن کتاب از قفسه و برگه دان و لیست کتاب‌ها را نمی‌دانند و تاکنون آموزشی در این مورد صورت نگرفته است.

- کمبود فضا در کتابخانه‌ها و نبود تجهیزات لازم و هم‌چنین دسترسی نداشتن مراجعان به مجلات علمی و تخصصی به زبان‌های مختلف در این کتابخانه‌ها از تمایل آنان به مطالعه و حضور یافتن در کتابخانه‌ها کاسته است.

۵- پژوهشی تحت‌عنوان «وضعیت مطالعه و کتابخوانی و موانع پیش روی آن در همدان» توسط حسین محقق‌انجام‌گرفته است، که برخی از نتایج و یافته‌های

آن عبارت‌اند از:

- میانگین مطالعه‌ی نوجوانان و جوانان در همدان ۲۰/۸ دقیقه در شبانه روز است.
- نتایج تحلیل رگرسیون نشان می‌دهد که ۱۱/۵ درصد تغییرات واریانس، میزان مطالعه‌ی نوجوانان و جوانان شهر همدان را به عوامل اجتماعی تعیین می‌کند و این مقدار از نظر آماری معنادار است.
- در بین عوامل اجتماعی، متغیرهایی چون محل سکونت، برپایی نمایشگاه کتاب، اطلاع‌رسانی رسانه‌های جمعی، فراخوان‌های آموزشی و پژوهشی، برگزاری مسابقه و ارزش قائل شدن به امر مطالعه، نقش برجسته‌ای دارند و اثرشان معنا دار است.
- طبق نتایج تحلیل رگرسیون ۳/۹ درصد واریانس، میزان مطالعه‌ی نوجوانان و جوانان همدان را عوامل خانوادگی تبیین می‌کند و این مقدار تغییرات از نظر آماری معنادار است. در بررسی عوامل خانوادگی، اثر متغیرهایی چون تعداد کتاب‌های موجود در منزل و وجود رایانه و امکانات اینترنتی معنادار اعلام شده و اثر تحصیلات و شغل والدین معنادار نبوده است.
- نتایج تحلیل رگرسیون نشان می‌دهد که ۴ درصد تغییرات واریانس، میزان مطالعه‌ی نوجوانان و جوانان همدان را عوامل کتابخانه‌ای تبیین می‌کند و این مقدار تغییرات از نظر آماری معنادار است. در بررسی عوامل کتابخانه‌ای، متغیرهایی چون جدید و به روز بودن منابع کتابخانه، موقعیت مکانی کتابخانه، زیبایی ظاهر کتابخانه، برخورد خوب کارکنان، داشتن سالن مطالعه و زمان کار کتابخانه نقش اصلی را دارند و اثرشان معنادار است.

- نتایج تحلیل رگرسیون نشان می‌دهد که $8/5$ درصد تغییرات واریانس، میزان مطالعه‌ی نوجوانان و جوانان همدان را عوامل فردی تبیین می‌کند و این تغییرات از نظر آماری معنادار است. در بین عوامل فردی، متغیرهایی چون شغل افراد، وضعیت تأهل، سن، میزان تحصیلات، رشته‌ی تحصیلی معنادار نیستند، ولی اثر انگیزه و میزان نیاز به خواندن نقش تعیین کننده‌ای دارد و معنادار است.

تعاریف واژه‌ها و اصطلاحات

دانش‌آموزان متوسطه: منظور کلیه‌ی دانش‌آموزانی است که در دبیرستان‌های شهرستان نهاوند در دوره‌ی متوسطه‌ی نظری و پیش‌دانشگاهی مشغول تحصیل هستند.

گرایش: طبق نظر دروبا (Dreoba)، گرایش نوعی آمادگی ذهنی برای انجام عملی یا واکنش در برابر موضوعی خاص است.

به نظر آلپورت (Alport) گرایش، آمادگی ذهنی برای یک عمل خاص است که به وسیله‌ی تجربه‌ی سازمان‌دهی می‌شود و به عکس‌العمل‌های انسان نسبت به کلیه‌ی پدیده‌ها و وضعیت‌هایی که با او سر و کار دارد تأثیری جهت‌دهنده و پویا می‌گذارد.

عوامل و شرایط اجتماعی: در این پژوهش منظور از عوامل اجتماعی، حمایت نشدن از مؤلفین و پدید آورندگان کتاب‌ها، گرانی کتاب‌ها، نهادینه نشدن فرهنگ مطالعه و کتابخوانی، نبود الگوی مناسب، وجود سرگرمی‌های دیگر ارتباطی (اینترنت، ماهواره، تلویزیون، موبایل و...)، پایین بودن جایگاه و منزلت علم و عالم

در جامعه، اطلاع‌رسانی نکردن وسایل ارتباط جمعی و... است، که تأثیر آن‌ها در توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی مورد بررسی قرار گرفته است.

عوامل خانوادگی: در این پژوهش منظور از عوامل خانوادگی، پایین بودن

سطح سواد والدین، تشویق نکردن فرزندان به مطالعه توسط والدین، کمبود کتاب‌های غیر درسی در منزل، کاهش قدرت خرید خانواده، کم بها دادن والدین به مطالعه و کتاب‌خوانی و... است، که تأثیر آن در ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه مورد بررسی قرار گرفته است.

عوامل مدرسه‌ای: در این پژوهش منظور از عوامل کتابخانه‌ای، تجهیز نبودن

کتابخانه‌های مدارس، کمبود کتاب‌های علمی و تخصصی مناسب دانش‌آموزان، کمبود تعداد کتابخانه‌ها، کمبود کتاب‌های جدید و به روز، استفاده نشدن از کتابدارهای متخصص و... است، که تأثیر آن‌ها در گرایش دانش‌آموزان به مطالعه مورد بررسی قرار گرفته است.

عوامل فردی: در این پژوهش منظور از عوامل فردی، نداشتن علاقه و انگیزه

نسبت به مطالعه، درک نکردن اهمیت مطالعه، ناآگاهی دانش‌آموزان نسبت به شیوه‌های صحیح مطالعه و... است، که تأثیر آن در ترغیب و گرایش دانش‌آموزان به مطالعه مورد بررسی قرار گرفته است.

نتایج و یافته‌های پژوهش

بررسی نظرات و دیدگاه‌های دانش‌آموزان متوسطه‌ی شهرستان نهاوند و تجزیه و

تحلیل یافته‌های پژوهش بیانگر نتایج زیر است :

- ۱- حدود ۷۶ درصد از پاسخ‌گویان، حمایت نشدن از مؤلفین و پدیدآورندگان کتاب‌ها را مانعی در جهت گسترش فرهنگ مطالعه و کتابخوانی می‌دانند.
- ۲- حدود ۹۶ درصد از پاسخ‌گویان، گرانی کتاب‌ها را عامل مهمی در جهت گرایش نداشتن به مطالعه و کتابخوانی می‌دانند.
- ۳- حدود ۷۲ درصد پاسخ‌گویان، نبودن الگوی مناسب در زمینه‌ی کتابخوانی را ناشی از گسترش نیافتن و ترویج نشدن فرهنگ مطالعه و کتابخوانی مؤثر دانسته‌اند.
- ۴- حدود ۸۱ درصد پاسخ‌گویان، وجود سرگرمی‌های دیگر ارتباطی (ماهواره، اینترنت و...) را عامل مهمی در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه و کتابخوانی می‌دانند.
- ۵- حدود ۹۵ درصد پاسخ‌گویان، پایین بودن جایگاه و منزلت علم و عالم در جامعه را عامل مهمی در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه و کتابخوانی می‌دانند.
- ۶- حدود ۷۸ درصد پاسخ‌گویان، اطلاع‌رسانی نکردن وسایل ارتباط جمعی در زمینه‌ی اهمیت مطالعه و کتابخوانی را عامل مهمی در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه و کتاب می‌دانند.
- ۷- حدود ۶۸ درصد پاسخ‌گویان، نبودن برنامه‌ریزی مناسب مدیران جهت پرکردن اوقات فراغت راناشی از گسترش نداشتن فرهنگ مطالعه و کتابخوانی مؤثر دانسته‌اند.
- ۸- حدود ۷۱ درصد پاسخ‌گویان، پایین بودن سطح سواد والدین را در گسترش نیافتن فرهنگ مطالعه و کتابخوانی بین دانش‌آموزان مؤثر دانسته‌اند.

- ۹- حدود ۸۷ درصد پاسخ‌گویان، تشویق نشدن فرزندان به مطالعه را ناشی از گسترش نیافتن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی مؤثر دانسته‌اند.
- ۱۰- حدود ۶۲ درصد پاسخ‌گویان، کمبود کتاب‌های غیر درسی در منزل را ناشی از گسترش نیافتن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی مؤثر دانسته‌اند.
- ۱۱- حدود ۹۲ درصد پاسخ‌گویان، کاهش قدرت خرید خانواده را عامل مهمی در گسترش نیافتن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی دانش‌آموزان دانسته‌اند.
- ۱۲- حدود ۸۸ درصد پاسخ‌گویان، کم بها دادن والدین به مطالعه و کتاب‌خوانی، را عامل مهمی در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه و کتاب دانسته‌اند.
- ۱۳- حدود ۸۵ درصد پاسخ‌گویان، حجم زیاد دروس و تکالیف را عامل مهمی در توسعه نیافتن و ترویج نشدن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی دانسته‌اند.
- ۱۴- حدود ۸۹ درصد پاسخ‌گویان اعتقاد داشتند که نادرستی روش‌ها و برنامه‌ریزی‌های تحصیلی در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان متوسطه نسبت به مطالعه و کتاب‌خوانی نقش مؤثری داشته است.
- ۱۵- حدود ۸۲ درصد پاسخ‌گویان، برگزار نشدن مسابقات علمی و آموزشی در مدارس و جامعه را عامل مهمی در عدم گسترش نیافتن و ترویج نشدن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی دانسته‌اند.
- ۱۶- حدود ۹۴ درصد پاسخ‌گویان، برگزار نشدن نمایشگاه‌های کتاب در مدارس و جامعه را عامل مهمی در عدم گسترش و ترویج نشدن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی دانسته‌اند.
- ۱۷- حدود ۹۷ درصد پاسخ‌گویان، عدم تشویق دانش‌آموزان اهل مطالعه و

پژوهشگر را عامل مؤثری در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه و کتابخوانی دانسته‌اند.

۱۸- حدود ۹۱ درصد پاسخ‌گویان، نبود سالن مطالعه‌ی مناسب و مجهز در مدارس را عامل مهمی در عدم گسترش و ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی دانش‌آموزان دانسته‌اند.

۱۹- حدود ۹۰ درصد پاسخ‌گویان، بی‌توجهی نسبت به معلمان مؤلف و پژوهشگر و حمایت نکردن از آنان را عامل مهمی در عدم گسترش و ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی دانش‌آموزان دانسته‌اند.

۲۰- حدود ۸۶ درصد پاسخ‌گویان، توجه زیاد دانش‌آموزان را به کتاب‌های کنکوری و کمک آموزشی عامل مؤثری در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان متوسطه به مطالعه و کتابخوانی دانسته‌اند.

۲۱- حدود ۹۳ درصد پاسخ‌گویان، مجهز نبودن کتابخانه‌های مدارس را عامل مؤثری در عدم گسترش و توسعه نیافتن فرهنگ مطالعه و کتابخوانی دانش‌آموزان متوسطه دانسته‌اند.

۲۲- حدود ۹۴ درصد پاسخ‌گویان اعتقاد داشتند که کمبود تعداد کتاب‌های علمی و تخصصی مناسب دانش‌آموزان، در عدم گسترش و ترویج روحیه‌ی مطالعه و کتابخوانی نقش مؤثری دارد.

۲۳- حدود ۸۷ درصد پاسخ‌گویان، کمبود تعداد کتابخانه‌ها در سطح شهرستان را عامل مهمی در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه و کتابخوانی دانسته‌اند.

- ۲۴- حدود ۹۱ درصد پاسخ‌گویان، کمبود کتاب‌های به روز و جدید را عامل مؤثری در گسترش نیافتن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی دانش‌آموزان دانسته‌اند.
- ۲۵- حدود ۸۹ درصد پاسخ‌گویان، به کار گرفته نشدن کتابدارهای متخصص در مدارس را عامل مهمی در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه و کتاب‌خوانی دانسته‌اند.
- ۲۶- حدود ۹۲ درصد پاسخ‌گویان، علاقه و انگیزه نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه را عامل مؤثری در گسترش نیافتن فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی دانسته‌اند.
- ۲۷- حدود ۸۶ درصد پاسخ‌گویان، درک نکردن اهمیت مطالعه و کتاب‌خوانی را عامل مهمی در گرایش و رغبت نداشتن دانش‌آموزان به مطالعه دانسته‌اند.
- ۲۸- حدود ۹۰ درصد پاسخ‌گویان، ناآگاهی دانش‌آموزان نسبت به شیوه‌های صحیح مطالعه و کتاب‌خوانی را عامل مؤثری در گسترش نیافتن فرهنگ مطالعه در جامعه و مدارس دانسته‌اند.

راهکارها و پیشنهادهای

- بر اساس نتایج و یافته‌های حاصل از جمع‌آوری اطلاعات و مصاحبه با دانش‌آموزان متوسطه‌ی شهرستان نهاوند، پیشنهادهای زیر به مسئولین، مدیران مدارس، خانواده‌ها و کارشناسان آموزش و پرورش جهت توسعه و ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه و کتاب‌خوانی ارائه می‌گردد:
- ۱- ضرورت دارد دانش‌آموزان از دوران پیش دبستانی و ابتدایی با مطالعه و کتاب‌خوانی آشنا و مأنوس شوند.

- ۲- دانش‌آموزان علاقه‌مند به مطالعه و پژوهشگر در مناسبت‌های مختلف به مدارس و جامعه معرفی و مورد تشویق و ترغیب قرار گیرند.
- ۳- دروسی به نام «اصول مطالعه و کتاب‌خوانی» و «روش‌های تحقیق» ویژه‌ی دانش‌آموزان تهیه و در برنامه‌ی درسی آن‌ها جزء دروس اصلی گنجانده شود و این دروس توسط دبیران مجرب و آشنا با اصول پژوهش تدریس شود.
- ۴- نویسندگان و مؤلفین کتاب‌ها به شیوه‌های گوناگون در مناسبت‌های مختلف مورد حمایت مادی و معنوی مسئولان و مدیران قرار گیرند.
- ۵- برگزاری مسابقات علمی و فرهنگی بین دانش‌آموزان جهت تشویق آن‌ها به مطالعه و کتاب‌خوانی در سطح مدارس، منطقه‌ای، استانی و ملی امری ضروری است.
- ۶- کتابخانه‌های مدارس به کتاب‌های جدید و مناسب برای دانش‌آموزان مجهز شوند.
- ۷- برای دانش‌آموزان علاقه‌مند به مطالعه و کتاب و پژوهشگری یارانه‌ی خرید کتاب در نظر گرفته شود.
- ۸- سایت‌ها و مراکزی جهت اطلاع‌رسانی کتاب‌های جدید برای دانش‌آموزان معرفی و ایجاد شوند.
- ۹- انجمن‌ها و نهادهای علمی و آموزشی مرتبط با برنامه‌های مطالعه و کتاب‌خوانی در سطح جامعه تشکیل شود و مورد حمایت مسئولان و مدیران قرار گیرند.
- ۱۰- برنامه‌های ویژه‌ی مطالعه و کتاب‌خوانی نباید تنها محدود به یک هفته‌ی خاص در سطح کشور باشد و ضروری است فرهنگ مطالعه در بین آحاد مردم و همه‌ی بخش‌های جامعه گسترش یابد.

- ۱۱- برگزاری همایش‌ها و فراخوان‌های مختلف علمی و پژوهشی و کاربردی جهت تشویق و گرایش بیشتر دانش‌آموزان و مردم به مطالعه و کتاب‌خوانی ضروری است.
- ۱۲- برپایی نمایشگاه‌های مختلف کتاب برای دانش‌آموزان در مدارس و محیط‌های آموزشی و سطح جامعه، به مناسبت‌های مختلف، با همکاری ناشران مجرب (با تخفیف‌های ویژه) یک ضرورت اساسی است.
- ۱۳- برنامه‌ها و فیلم‌های آموزشی به وسیله‌ی رسانه‌های جمعی، جهت تعمیق فرهنگ مطالعه و ترغیب دانش‌آموزان به کتاب‌خوانی تهیه گردد.
- ۱۴- تشکیل کارگاه‌های آموزشی و علمی جهت آشنایی بیشتر دانش‌آموزان با اصول و شیوه‌های صحیح مطالعه و پژوهش با حضور استادان و صاحب‌نظران لازم و ضروری به نظر می‌رسد.
- ۱۵- همکاری و هماهنگی بیشتر بین سازمان‌ها و نهادهای مختلف علمی، آموزشی و فرهنگی جهت تقویت و گسترش برنامه‌های کتاب‌خوانی و مطالعه ضروری است.
- ۱۶- جهت ترویج و گسترش فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در مکان‌های عمومی و پرجمعیت (نظیر پارک‌ها، کانون‌های تربیتی، مکان‌های ورزشی و ..) ایستگاه‌های مطالعاتی و کتابخانه‌های سیار ایجاد گردد.
- ۱۷- با حضور مؤلفان و کارشناسان آموزشی جلسات و همایش‌های نقد و بررسی کتاب‌ها و پژوهش‌های دانش‌آموزی در مدارس و کتابخانه‌ها برگزار گردد.

- ۱۸- جهت ترغیب بیشتر دانش‌آموزان به کتاب‌خوانی و مطالعه‌ی کتاب‌های غیردرسی، حجم تکالیف و کارهای عملی دانش‌آموزان تا حدودی کاهش یابد.
- ۱۹- بعضی از کلاس‌های درسی و جلسات دانش‌آموزان در کتابخانه‌های مدارس با نظارت و راهنمایی‌های مربیان تشکیل گردد.
- ۲۰- برپایی جلساتی با والدین و خانواده‌ها، جهت افزایش آگاهی‌های آن‌ها از فواید مطالعه و کتاب‌خوانی و تأثیر آن در کاهش آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی ضروری است.
- ۲۱- حمایت از ناشران و پدیدآورندگان کتاب و کمک در جهت حل مشکلات تولید و توزیع کتاب‌ها لازم و ضروری است.
- ۲۲- ایجاد و ساخت سالن‌های مطالعه و کتابخانه و توسعه و تجهیز آن‌ها برای تقویت روحیه‌ی مطالعه و کتاب‌خوانی ضروری است.
- ۲۳- کتاب‌های جدید و مناسب برای دانش‌آموزان از طریق رسانه‌های جمعی و مطبوعات به مربیان و والدین معرفی گردد.
- ۲۴- تأسیس بنیاد ملی کتاب‌خوانی، جهت تدوین سیاست‌ها و راهبردهای مطالعه و کتاب‌خوانی و ایجاد نهادهای زیر مجموعه‌ی آن در استان‌ها و شهرستان‌ها، ضروری است.
- ۲۵- تلاش در جهت کاهش قیمت کتاب‌ها و افزایش قدرت خرید دانش‌آموزان و خانواده‌ها، توسط مسئولان و برنامه‌ریزان در جهت ترغیب به مطالعه و کتاب‌خوانی، لازم و ضروری است.

۲۶- برنامه ریزی‌هایی جهت اعزام دانش‌آموزان علاقه‌مند به مطالعه و پژوهش به نمایشگاه‌های مختلف کتاب (نمایشگاه بین‌المللی کتاب، نمایشگاه‌های استانی و...) با همکاری و هماهنگی والدین و مربیان لازم و ضروری است.

منابع و مأخذ

- ۱- آقای، سهیلا (۱۳۸۸)، خانواده و یافته‌های پژوهشی، ماهنامه‌ی پیوند، سازمان مرکزی انجمن اولیاء و مربیان، شماره‌ی ۳۶۱
- ۲- ابراهیم زاده، احمد (۱۳۸۲)، موانع و راه‌های گسترش تفکر و پیش‌علمی در دانش‌آموزان، ماهنامه‌ی پیوند، سازمان مرکزی انجمن اولیاء و مربیان، شماره‌ی ۲۹۳
- ۳- اکبری، م (۱۳۷۳). کتاب‌خوانی الفبای توسعه، ماهنامه‌ی سروش، ۱۹ آذر، شماره‌ی ۷۲۰
- ۴- امانی، غفور (۱۳۸۱)، بررسی وضعیت کتابخانه‌های دانشگاهی، آموزشگاهی تخصصی، عمومی، مساجد و خصوصی استان اردبیل، فصل‌نامه‌ی پیام کتابخانه، دبیرخانه‌ی هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، شماره‌ی مسلسل ۴۴-۴۵
- ۵- توکلی، مهین (۱۳۸۱)، وضعیت مطالعه‌ی غیردرسی کودکان دبستانی و شیوه‌های بهبود آن، رشد آموزش ابتدایی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، شماره‌ی مسلسل ۴۸
- ۶- زر افشان، علی (۱۳۷۲)، بررسی وضعیت مطالعه‌ی غیردرسی دانش‌آموزان کشور، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، تهران، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران
- ۷- سازمان ملی جوانان (۱۳۸۶)، بررسی وضعیت فرهنگ کتاب و کتاب‌خوانی جوانان، تهران، سازمان ملی جوانان

- ۸- سیف، علی اکبر (۱۳۷۶)، روش‌های یادگیری و مطالعه، تهران، انتشارات آگاه
- ۹- عظیمی، حسین (۱۳۷۱)، مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران، تهران، نشر نی
- ۱۰- کاربخش راوری، ماشاءالله (۱۳۷۸)، چگونه کودکان و نوجوانان را به مطالعه علاقه‌مند کنیم؟، تهران، انتشارات مدرسه
- ۱۱- محقی، حسین (۱۳۸۲)، وضعیت مطالعه و کتاب خوانی و موانع پیش روی آن در همدان، فصل‌نامه‌ی فرهنگ همدان، اداره‌ی کل فرهنگ و ارشاد اسلامی همدان، شماره‌ی ۳۳ - ۳۲
- ۱۲- هوشمند، مهرداد (۱۳۸۴)، ضرورت گسترش فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در مدارس، نشریه‌ی نگاه، وزارت آموزش و پرورش، شماره‌ی ۲۶۱
- ۱۳- هوشمند، مهرداد (۱۳۸۶)، نگاهی به وضعیت مطالعه و کتاب خوانی در استان همدان، روزنامه‌ی همدان پیام، ۲۰ آذر، شماره‌ی ۲۹۶
- ۱۴- هوشمند، مهرداد (۱۳۸۹)، فرهنگ جامعه‌شناسی، تهران، انتشارات آوای نور